

MARTA KOZAK

KSZTAŁCENIE
W ZAKRESIE PRACY SOCJALNEJ W POLSCE
– RYS HISTORYCZNY

Pojęcie „praca socjalna” to termin wieloznaczny. Może oznaczać profesję, metodę działania oraz dyscyplinę naukową. Jej korzeni można doszukiwać się już w starożytności, w stwierdzeniach ówczesnych mędrców. Między innymi Arystoteles mówił, że „natura użyczyła ludziom instynktu wzajemnego miłowania się i dlatego chwalimy filantropów”. W Grecji znane było hasło Seneki: „Nieszczęśliwy jest rzeczą świętą”.

Wiele odniesień i pouczeń dotyczących pomocy bliźniemu znajdziemy przede wszystkim w nauczaniu samego Chrystusa. Przytoczę tu chociażby ewangelię św. Mateusza (Mt 6, 1-4): „Strzeżcie się, żebyście uczynków pobożnych nie wykonywali przed ludźmi po to, aby was widzieli; inaczej nie będziecie mieli nagrody u Ojca waszego, który jest w niebie” oraz „Kiedy więc dajesz jałmużnę, nie trąb przed sobą, jak obłudnicy czynią w synagogach i na ulicach, aby ich ludzie chwalili. Zaprawdę, powiadam wam: ci otrzymali już swoją nagrodę. Kiedy zaś ty dajesz jałmużnę, niech nie wie lewa twoja ręka, co czyni prawa, aby twoja jałmużna pozostała w ukryciu. A Ojciec twój, który widzi w ukryciu, odda tobie”.

W sformułowaniach tych przejawia się zatem motyw miłosierdzia, który stanowi jakby podwaliny pracy socjalnej¹.

Dr MARTA KOZAK – adiunkt Katedry Życia Społecznego Rodziny Instytutu Nauk o Rodzinie KUL; adres do korespondencji: Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: marthakozak@o2.pl.

¹ E. L e ś, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Warszawa: Prószyński i S-ka, 2001, s. 19.

Charakterystyczny okres w rozwoju i kształtowaniu się opieki społecznej i pracy socjalnej w świecie rozpoczął się około XII wieku. W okresie tym przeważały formy opieki i pomocy sprawowane głównie przez Kościoły i związki wyznaniowe, wspierane przez różne stowarzyszenia i osoby prywatne. Funkcje opiekuńcze wobec biednych, niepełnosprawnych sprawowały tzw. szpitale, które jednocześnie pełniły funkcję przytułków².

POCZĄTKI KSZTAŁCENIA W ZAKRESIE PRACY SOCJALNEJ W POLSCE I NA ŚWIECIE

Początki instytucjonalizacji pomocy społecznej w Polsce są związane z działalnością Kościoła katolickiego. W ciągu wieków działalność pomocowa przybierała różne formy. Nie zmieniał się natomiast stosunek Kościoła do chorych i ubogich. Miłość bliźniego i miłosierdzie zawsze były uznawane za obowiązki duchownych i wiernych³.

Już w XII wieku zauważono, że sprawowanie opieki wymaga pewnego przygotowania teoretycznego. Dlatego też na wydziałach teologicznych uniwersytetów europejskich wprowadzono naukę jałmużnictwa⁴.

Za inicjatora kształcenia w dziedzinie pracy socjalnej i twórcę podstaw teoretycznych uważa się Amerykankę Mary Ellen Richmond (1861-1928). W 1889 roku rozpoczęła ona współpracę z Charity Organization Society, a po dwóch latach, w roku 1891, została mianowana sekretarzem generalnym tej organizacji. Richmond była pierwszą osobą, która zwróciła uwagę na problematykę szkolenia zawodowego pracowników socjalnych. W 1897 roku Wygłosiła swoje historyczne przemówienie na Narodowej Konferencji Dobroczynności i Naprawy w Toronto, nawołując do powołania szkół pracy socjalnej⁵. W latach 1905-1909, współpracując z Departamentem Działalności Do-

² A. O l e s z c z y ń s k a, *Z historii pomocy społecznej oraz kształcenia pracowników socjalnych*, „Opiekun Społeczny” 1978, nr 4, s. 1 oraz A. G ó r a, *Tradycje opieki i pomocy społecznej w Polsce*, „Praca Socjalna” 1988, nr 4, s. 17.

³ J. P l i s, *Z dziejów kościelnej działalności charytatywnej w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] *Dzieła miłosierdzia chrześcijańskiego w Polsce i archidiecezji lubelskiej*, red. A. Mieczkowski, Lublin: Norbertinum 1997, s. 35.

⁴ Zob. O l e s z c z y ń s k a, art. cyt., s. 1.

⁵ Zob. tamże, s. 20-21.

broczynnej, zajmowała się przygotowaniem materiałów do nauczania dla pracowników stowarzyszenia charytatywnych⁶.

Za początek kształcenia w dziedzinie pracy socjalnej uważa się letnie kursy szkoleniowe dla pracowników stowarzyszeń charytatywnych, organizowane przez Nowojorskie Stowarzyszenie Organizacji Charytatywnych od 1898 roku. W 1904 roku kursy te przekształcono w roczną Nowojorską Szkołę Filantropii (potem była to Szkoła Pracy Socjalnej Uniwersytetu Columbia)⁷.

W tym samym okresie powstają kolejne szkoły, między innymi w Chicago, Bostonie i Filadelfii. W 1919 roku w Stanach Zjednoczonych Ameryki funkcjonowało piętnaście szkół pracy socjalnej, zorganizowanych przez Stowarzyszenie Szkół Kształcących dla Zawodowej Pracy Socjalnej (późniejsze Amerykańskie Stowarzyszenie Szkół Pracy Socjalnej). Warto również zaznaczyć, że kształcenie na poziomie magisterskim rozpoczęto w 1939 roku, a studia doktoranckie uruchomione zostały w roku 1950⁸.

Niemal równocześnie z powoływaniem pierwszych szkół w Stanach Zjednoczonych powstają szkoły w Europie. Na przykład w 1894 roku w Wielkiej Brytanii (a więc jeszcze wcześniej niż w Stanach Zjednoczonych) Stowarzyszenie Organizacji Charytatywnych zorganizowało kursy obejmujące zarówno wykłady, jak i zajęcia praktyczne dla pracowników stowarzyszeń. W 1903 roku powołano w Londynie Szkołę Socjologii. Nieco później powstają szkoły w Holandii, a w latach trzydziestych XX wieku – we Francji, Belgii i w krajach skandynawskich⁹.

Pierwsze próby kształcenia pracowników społecznych w Polsce podejmowano już na początku XX wieku. W 1907 roku powstała pierwsza szkoła pracy społecznej, tzw. Kursa Społeczne. Ich współorganizatorem był bł. ks. Jerzy Matulewicz. Miały one na celu upowszechnienie społecznej nauki Kościoła. Wzięło w nich udział ponad 700 osób, a referaty wygłaszali najwybitniejsi uczeni i działacze społeczni ze wszystkich ziem polskich, jak Włodzimierz Czerkawski z Uniwersytetu Jagiellońskiego, ks. Piotr Wawrzyniak z Poznania i inni. Ksiądz Matulewicz w czasie kursu wygłosił kilkunastogodzinny referat pt: „Chrześcijańska teoria prawa własności”, o którym cenzor jego pisma w procesie beatyfikacyjnym powiedział, że po pięćdziesięciu latach nie utracił swojej wartości, a nawet nabrał jeszcze większego znaczenia. Z inicjatywy

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

ks. Matulewicz podobny kurs odbył się rok później w Kownie, gdzie wygłosił on także kilka referatów¹⁰.

W 1916 roku – powstał w Krakowie Wydział Pracy Społecznej przy Wyższych Kursach dla Kobiet, które zostały założone w 1870 roku przez lekarza i działacza społecznego, Adriana Baranieckiego, w czasie, gdy kobietom nie przysługiwały żadne prawa do nauki uniwersyteckiej. Kursy stanowiły rodzaj żeńskiego uniwersytetu. Były one pierwszą formą kształcenia uniwersyteckiego dostępnego dla kobiet. Po śmierci Baranieckiego nazwano te kursy jego imieniem¹¹.

OKRES MIĘDZYWOJENNY. DZIAŁALNOŚĆ HELENY RADLIŃSKIEJ

Za początek profesjonalnego kształcenia uważa się rok 1925, w którym rozpoczęło działalność Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie. Była to pierwsza placówka kształcąca pracowników społecznych na poziomie wyższym. Inicjatorką, organizatorką i jej wieloletnim kierownikiem była prof. Helena Radlińska.

Jak twierdzi w swoich wspomnieniach jedna z absolwentek Studium – dr Wanda Wyrobkowa-Pawłowska – nie była to szkoła ucząca tylko zawodu, ale przygotowująca świadomych, fachowych pracowników – działaczy dla różnych służb społecznych. Stąd zainteresowanie, poparcie i współdziałanie instytucji centralnych, samorządowych, spółdzielczych, oświatowych, którym byli potrzebni organizatorzy i pracownicy¹². Nie ulega wątpliwości, że wysoka ranga Studium była zasługą Heleny Radlińskiej, która oprócz dużego doświadczenia zawodowego, znała międzynarodowy ruch służb społecznych i szkoły pracy socjalnej w Anglii, Belgii i we Francji¹³.

Początkowo nauka w Studium trwała rok. Dość szybko zorientowano się, że to zbyt krótko i rozszerzono okres studiów do dwóch lat. Pierwszy rok wiązał się z pobytem w Warszawie, w drugim dojeżdżano tylko na konsultacje, seminaria i konferencje. Należy zaznaczyć, że Studium wypracowało

¹⁰ <http://www.matulewicz.republika.pl> (16.08.2011).

¹¹ http://pl.wikipedia.org/wiki/Adrian_Baraniecki (16.08.2011).

¹² W. Wyrobkowa-Pawłowska, *Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej*, „Praca Socjalna” 1986, nr 2, s. 49.

¹³ W. Teis, *Bojownik-Instruktor – Profesjonalista. Z tradycji zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, „Praca Socjalna” 1992, nr 1, s. 12.

odrębny profil programowy, odmienny niż w szkołach zagranicznych, dostosowany do aktualnych potrzeb w kraju. W Studium kształcono w czterech specjalnościach: nauczycieli dorosłych, organizatorów życia kulturalnego młodzieży i dorosłych, bibliotekarzy, pracowników opieki nad matką i dzieckiem oraz młodzieżą.

Program Studium był mocno zindywidualizowany (zależny od uprzednio ukończonych studiów przez słuchacza, niejednokrotnie bardzo odmiennych, np. lekarskich, historycznych, ekonomicznych, technicznych, polonistycznych). Zależnie od specjalności przygotowanie teoretyczne obejmowało przedmioty takie przedmioty, jak: pedagogika, socjologia, psychologia, filozofia, polityka społeczna, przedmioty społeczno-ekonomiczne i humanistyczne.

Studia teoretyczne były ściśle powiązane z praktyką, między innymi z poznawaniem warunków życia i potrzeb różnych środowisk, zwiedzaniem wspólnie z wykładowcami instytucji i placówek, organizowaniem wyjazdów krajowych i zagranicznych, np. do Czechosłowacji, Danii, Francji i innych państw¹⁴. Słuchacze Studium brali ponadto udział w sondażach społecznych.

Drugi rok studiów był oparty na własnym warsztacie praktycznym słuchacza Studium. „Musiał on jakby zmienić swój dotychczasowy punkt widzenia na własną pracę i swoją placówkę”¹⁵.

Słuchacze studium różnili się od studentów pierwszego roku tradycyjnych uczelni. Przede wszystkim byli starsi i mieli już kilkuletnie doświadczenie jako pracownicy społeczni, w większości nie mieli ukończonych studiów. Wiek, wykształcenie, wykonywany zawód, światopogląd były bardzo zróżnicowane¹⁶.

Wykładowcami w Studium byli profesorowie Wolnej Wszechnicy Polskiej i innych wyższych uczelni, jak np. Szkoły Głównej, Gospodarstwa Wiejskiego, Wyższej Szkoły Handlowej, Uniwersytetu Warszawskiego. Byli to wybitni naukowcy, np. Ludwik Krzywicki, Józef Chałasiński, Stefan Czarnowski, Konstanty Krzeczkowski, Kazimierz Kornilowicz, Stanisław Rychliński, Maurycy Jaroszyński, Jan Strzelecki, Irena Jurgielewiczowa, Anna Miller (mająca doświadczenie ze szkół amerykańskich) i oczywiście Helena Radlińska. Nauczycielami przedmiotów specjalizacyjnych byli na przykład Janusz

¹⁴ Zob. T e i s s, art. cyt., s. 51.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Zob. tamże, s. 53.

Korczak, Marcin Kasprzak, Aleksander Zelwerowicz oraz cudzoziemcy (np. znany szwajcarski psycholog i epistemolog – Jean Pierre Piaget)¹⁷.

Od 1937 roku został wprowadzony w Studium program czteroletni, a w roku akademickim 1939/1940 przewidziane było magisterium. W okresie okupacji Studium nie przerwało działalności, studia kontynuowano na tajnych kompletach. Od 1945 roku program Studium był kontynuowany przez Zakład Pedagogiki Społecznej na Uniwersytecie Łódzkim (prowadzony przez Helenę Radlińską), zlikwidowany w 1952, następnie reaktywowany w 1957 roku.

Nie sposób nie doceniać wkładu, jaki w kształcenie pracowników społecznych wniosła prof. Helena Radlińska. To właśnie z korzeni pedagogiki społecznej prof. Radlińskiej rozwinął się nurt pracy socjalnej. Radlińska i jej zwolennicy główny nacisk kładli na wychowanie i oświatę jednostki.

Praca socjalna według Radlińskiej – „to nie działanie w imię miłosierdzia, ale w imię solidarności i interesu ogólnego”¹⁸. Praca socjalna (społeczna) ma pełnić dwie role: kompensacyjną i profilaktyczną. Celem zaś pracy socjalnej jest zapobieganie złu, niesienie pomocy w ten sposób, aby człowieka wytraconego z równowagi wprowadzić z powrotem do życia społecznego¹⁹.

W Manifeście „Istota i zakres służby społecznej” Radlińska przedstawiła cele działania pracowników społecznych, m.in. dopomaganie wszelkiemu rozwojowi²⁰. Określiła także instytucje życia społecznego, w których powinien działać pracownik socjalny, tj. „stacje opieki”, poradnie, fabryki, związki robotnicze, instytucje rozrywkowe, spółdzielczość, szkoły, kursy, świetlice oraz wieś – jako społeczność wymagającą szczególnej pomocy. Radlińska pisze: „Na wszystkich polach zakres pracy społecznej obejmuje równocześnie budzenie potrzeb, uświadomienie ideałów, organizowanie sił, uczenie techniki [...]. Wszędzie niemal obejmuje wraz z organizacyjnymi zagadnienia wychowawcze, służba społeczna prowadzi do budzenia duchowego, do nauczania i ułatwienia własnej twórczości”²¹.

Oprócz Studium Pracy działały jeszcze dwie inne szkoły: Studium Pracy Społecznej we Lwowie oraz Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu. Ich zadaniem było: szerzenie i pogłębianie katolickich zasad społecznych oraz metod działania społecznego; przygotowanie kierowników i współpracowni-

¹⁷ Tamże.

¹⁸ H. R a d l i ń s k a – z a: I. L e p a l c z y k, *Źródła do pedagogiki opiekuńczej*, t. I, Warszawa 1988.

¹⁹ Zob. tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

ków społecznej akcji katolickiej; popieranie katolickiego ruchu naukowego w tej dziedzinie; utrzymanie biblioteki społecznej; wydawanie czasopism i innych wydawnictw z dziedziny społecznej²².

W 1921 roku założono przy SGH Instytut Gospodarstwa Społecznego²³. Jego kierownikiem do 1941 roku był wybitny socjolog Ludwik Krzywicki. Ideą przewodnią powołania Instytutu było rozpoznanie problemów społecznych ówczesnej Polski oraz rozwój teorii i praktyki polityki społecznej. W latach międzywojennych Instytut zajmował się problematyką: warunków bytu ludności, ubezpieczeń społecznych, funkcjonowaniem samorządów lokalnych, bezrobociem w mieście i na wsi. Jedną z metod badań rzeczywistości społecznej była analiza pamiętników. W wyniku ogłoszenia konkursu IGS wydał *Pamiętniki bezrobotnych* (1933), *Pamiętniki chłopów* (1935-1936) oraz *Pamiętniki emigrantów* (1939). Pracownicy Instytutu wykorzystali pamiętnikarstwo jako materiał socjologiczny będący podstawą wielu cennych analiz. Instytut prezentował koncepcję aktywnej polityki społecznej wobec kwestii społecznych²⁴.

W 1931 roku powołano Instytut Spraw Społecznych, z siedzibą w Warszawie, kierowany przez Kazimierza Korniłowicza²⁵. Powstał on z funduszu ubezpieczeń społecznych²⁶. Zajmował się „badaniami naukowymi, pracami propagandowymi i pedagogicznymi w zakresie ochrony pracy, ubezpieczeń społecznych, rynku pracy, bezrobocia, emigracji i opieki społecznej”²⁷.

Mimo działalności innych placówek naukowo-dydaktycznych, trzeba podkreślić, że największy wkład w kształcenie pracowników społecznych wniosło Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Studium wywarło wpływ na całe dwudziestolecie międzywojenne, okres okupacji i odbudowy po wojnie. Polski model kształcenia pracowników socjalnych, wypracowany w Polsce międzywojennej, wysuwał się na czoło rozwiązań europejskich²⁸. Do dziś znajdujemy trwale ślady w literaturze, w tradycjach i działalności placówek i organizacji społecznych. Z niektórych doświadczeń

²² Rozporządzenie dotyczące utworzenia Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu z dnia 13 czerwca 1927. *L.dz. 1146/27 Pr.*, www.ak.rumia.pomorskie.pl/materialy/nauczanie/12.doc

²³ T e i s s, art. cyt., s. 12.

²⁴ <http://www.sgh.waw.pl/instituty/igs-kes/>

²⁵ T e i s s, art. cyt., s. 12.

²⁶ <http://www.gutenberg.czyz.org/word,29156>

²⁷ R. S z a r f e n b e r g, *Wykłady: Polityka społeczna, rok akademicki 2003/2004*, <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/>

²⁸ J. R o s n e r, *Pracownicy socjalni w systemie polityki społecznej*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991, s. 10.

Studium skorzystano także przy tworzeniu przyszłych szkół dla pracowników socjalnych²⁹.

POMOC SPOŁECZNA W OKRESIE POWOJENNYM

Lata 1948-1956 – to okres błędów i wypaczeń również w pomocy społecznej. Dominował wtedy pogląd, że pomoc czy opieka społeczna nie są potrzebne w kraju takim, jak Polska, bo wszyscy obywatele mogą znaleźć zatrudnienie. Pomoc środowiskową zredukowano wówczas do minimum. Upadek instytucji opiekuna społecznego, szkolnictwa zawodowego, likwidacja samorządu terytorialnego, znacjonalizowanie organizacji społecznych – przekreśliły *de facto* wcześniejszy dorobek i uczyniły martwymi większość przepisów Ustawy o opiece społecznej z 1923 roku.

Zmiany zaczęły się dopiero w latach 1957-1972. Pierwszą ich oznaką było zorganizowanie w 1957 roku, przez dawnych uczniów Radlińskiej, ogólnopolskiego zjazdu pedagogów społecznych i pracowników socjalnych. Tematem zjazdu było określenie roli pracownika socjalnego wobec nowych potrzeb społecznych. Na zjeździe tym postulowano wznowienie działalności ośrodków kształcących w dziedzinie pracy socjalnej. Nie doszło co prawda do reaktywowania – jak postulowano – Wolnej Wszechnicy Polskiej, ale jej tradycje miało kontynuować powołane do życia Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej. Zrealizowano wniosek kształcenia pracowników społecznych na poziomie wyższym: już w 1957 roku powstała Katedra Pedagogiki Społecznej na Uniwersytecie Warszawskim, a w roku 1961 – na Uniwersytecie Łódzkim³⁰.

Podjęmowano też próby doskonalenia działalności pracowników i opiekunów społecznych. W 1962 roku zostało powołane Studium Służby Społecznej przy Stołecznym Uniwersytecie Powszechnym w Warszawie, które szkoliło opiekunów społecznych. Od 1972 roku istniało w Warszawie roczne Studium Kształcenia Kadr Kierowniczych Wydziałów Socjalnych oraz – w Lublinie – Studium Organizacji Pracy dla pracowników socjalnych i aktywu organizacji społecznych, prowadzone przez Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa³¹.

²⁹ W y r o b k o w a - P a w ł o w s k a, art. cyt., s. 48.

³⁰ T e i s s, art. cyt., s. 58-59.

³¹ A. Z a s a d a - C h o r a b, *Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce*, Częstochowa: AV Wyd. Centrum 2004, s. 96-97.

Tymczasem w Polsce, podobnie zresztą jak i w innych krajach, zachodziły zmiany społeczno-gospodarcze. Coraz liczniejsze grupy wymagały różnych form pomocy społecznej. Wzrost świadomości społecznej oraz powszechnych oczekiwań społecznych, konieczność zarówno organizowania racjonalnej i skutecznej pomocy, jak i poszukiwania działań profilaktycznych przyczyniły się do coraz większego zapotrzebowania na profesjonalistów. Praca opiekunów społecznych nie była wystarczająca do rozwiązywania ówczesnych problemów³².

PIERWSZE POLSKIE SZKOŁY PRACY SOCJALNEJ

W 1966 roku Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej powołało pierwsze Państwowe Szkoły Pracowników Socjalnych w Warszawie i Poznaniu, a w następnych latach – kolejne. Utworzenie pierwszych szkół poprzedzone było dyskusją w gronie pedagogów i polityków społecznych, z udziałem przedstawicieli środowisk medycznych. W celu opracowania programu powołano przy Departamencie Kształcenia, we współpracy z Departamentem Pomocy Społecznej, specjalną Komisję Programową. Dwuletnia praca Komisji koncentrowała się na tworzeniu programu i założeń organizacyjnych. W pracach Komisji brało udział wielu wybitnych przedstawicieli nauki i specjalistów praktyków, jak np. prof. Aleksander Kamiński, prof. dr Maria Grzegorzewska, prof. Marcin Kacprzak, dr Wanda Pawłowska, prof. Irena Lepalczyk, prof. Edward Strzelecki, prof. Jan Rosner i wielu innych³³.

Ostatecznie przyjęto koncepcję dwuletniej szkoły pomaturalnej. Program kształcenia był oparty na następujących blokach tematycznych: Wiedza o społeczeństwie, środowisku i grupach społecznych oraz Wiedza o człowieku i jego potrzebach³⁴. Początkowo szkoły te funkcjonowały jako wydziały pracy socjalnej przy Medycznych Studiach Zawodowych. Później zmieniono nazewnictwo – na Państwowe Szkoły Pracowników Socjalnych.

Jak podaje Ewa Leś, w 1990 roku istniało w kraju 27 szkół pracowników socjalnych, z czego 19 miało wydziały zaoczne. W latach 1984-1988 domi-

³² C. H i b e l, *Kształcenie pracowników socjalnych na poziomie podstawowym w ramach wydziałów pracowników socjalnych przy medycznych studiach zawodowych*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 31-32.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

nowało kształcenie zaoczne, a słuchaczami byli zatrudnieni wówczas pracownicy pomocy społecznej³⁵.

Dalszy rozwój kształcenia pracowników socjalnych na poziomie studiów wyższych należy wiązać z uruchomieniem w 1977 roku w Instytucie Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego Zaocznego Studium Pracowników Służb Socjalnych, a w 1988 roku – Zaocznych Studiów Socjologicznych o specjalności praca socjalna na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Zaoczne Studium Pracowników Służb Socjalnych przy Instytucie Polityki Społecznej UW z założenia miało kształcić specjalistów na stanowiska kierownicze, analityczno-badawcze i edukacyjne. Z kolei na studiach socjologicznych UJ o specjalności praca socjalna głównym celem było wykształcenie specjalisty mającego umiejętność dokonywania analiz i diagnoz jednostek, grup, środowisk społecznych oraz potrafiącego wprowadzać nowe rozwiązania w dziedzinie zagadnień socjalnych³⁶.

W 1983 roku decyzją Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej uruchomiona została nowa forma kształcenia podyplomowego pracowników, przeznaczona dla kadry kierowniczej różnych szczebli. Była to tzw. specjalizacja I i II stopnia dla organizatorów pomocy społecznej, realizowana przez Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego. Program kształcenia zbliżony był do specjalizacji z ochrony zdrowia³⁷.

Zwiastunem zmian w zakresie pomocy społecznej była Ustawa z dnia 23 października 1987 r. o utworzeniu urzędu Ministra Pracy i Polityki Socjalnej (Dz. U. 1987 nr 33 poz. 175). Jak wiadomo, w tym okresie pomoc społeczna była związana z resortem zdrowia. Utworzenie Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej sygnalizowało kolejne zmiany w pomocy społecznej.

KSZTAŁCENIE PRACOWNIKÓW SOCJALNYCH PO 1989 ROKU

Proces reformowania służb społecznych po 1989 roku był ściśle związany z ustaleniami okrągłego stołu i reformą samorządu terytorialnego. Zapo-

³⁵ E. L e ś, *Kształcenie w ramach Wydziałów Pracowników Socjalnych na poziomie dyplomowanego pracownika socjalnego*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 106.

³⁶ Z a s a d a - C h o r a b, dz. cyt., s. 73.

³⁷ J. S t a r ę g a - P i a s e k, *Założenia programowe i treści kształcenia na specjalizacji z organizacji pomocy społecznej Studium Medycyny Społecznej Centrum Kształcenia Podyplomowego*, [w:] *Kształcenie pracowników socjalnych*, s. 59.

czątkowała go Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o przekazaniu Ministrowi Pracy i Polityki Socjalnej zadań z zakresu działania Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej³⁸ dotyczących pomocy społecznej, a następnie Ustawa z 29 listopada 1990 roku o pomocy społecznej³⁹. Ustawa ta określiła wymogi kwalifikacyjne, role i zadania pracowników socjalnych. Artykuł 49 brzmiał następująco:

ust. 1. „Pracownikiem socjalnym może być osoba, która ma odpowiednie kwalifikacje zawodowe, to znaczy ukończoną szkołę pracowników socjalnych lub studia wyższe o kierunkach: praca socjalna, polityka społeczna, resocjalizacja, socjologia, pedagogika, psychologia lub inne pokrewne.

ust. 2. Pracownikiem socjalnym może być również osoba z wyższym wykształceniem o kierunkach nie wymienionych w ust. 1, jeśli ukończyła specjalizację w zakresie organizacji pomocy społecznej bądź pokrewne studia podyplomowe.

ust. 3. Pracownik socjalny jest zobowiązany do podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych⁴⁰. (Zgodnie z zapisem Ustawy ustępy 1 i 2 wchodziły w życie z dniem 1 stycznia 1995 roku).

Tak sformułowane zapisy stworzyły konieczność podnoszenia kwalifikacji pracowników pomocy społecznej, a tym samym warunki do rozwoju szkolnictwa zawodowego. Z kolei Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o przekazaniu Ministrowi Pracy i Polityki Socjalnej zadań z zakresu działania Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej dała podstawy do przejęcia przez Ministerstwo Pracy i Polityki Socjalnej (MPiPS) szkolnictwa zawodowego. Zostało to zrealizowane dopiero w 1993 roku. MPiPS powołało wówczas 15 Szkół Policealnych Pracowników Służb Społecznych⁴¹. Z inicjatywy ówczesnego podsekretarza stanu w Ministerstwie Pracy i Polityki Socjalnej – Joanny Staręgi-Piasek – powołana została specjalna komisja programowa dla zawodu pracownik socjalny. Celem Komisji było przygotowanie nowego, dostosowanego do standartów światowych i warunków ustrojowych 2,5-letniego programu nauczania. Program taki został wprowadzony Decyzją nr 7 Ministra Pracy

³⁸ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o przekazaniu Ministrowi Pracy i Polityki Socjalnej z zakresu działania Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej zadań dotyczących pomocy społecznej (Dz. U. z 1990, nr 29, poz. 172).

³⁹ Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 1990, nr 87, poz. 506).

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Z a s a d a - C h o r a b, dz. cyt., s. 84.

i Polityki Społecznej z dnia 4 października 1995 roku (Dz. Urz. MPiPS nr 6, poz. 7) i obowiązywał od roku szkolnego 1996/1997 zarówno w publicznych, jak i niepublicznych szkołach kształcących w zawodzie pracownik socjalny⁴².

Oprócz kształcenia podstawowego, od 1997 roku uruchomiono kształcenie specjalizacyjne w zawodzie pracownik socjalny⁴³ oraz w zakresie organizacji pomocy społecznej (dla osób zajmujących stanowiska kierownicze w jednostkach pomocy społecznej)⁴⁴. Ustalono następujące stopnie specjalizacji zawodowej w zawodzie pracownika socjalnego:

I stopień specjalizacji zawodowej z zakresu pracy socjalnej, mający na celu uzupełnienie wiedzy i doskonalenie umiejętności zawodowych pracowników socjalnych;

II stopień specjalizacji zawodowej z zakresu pracy socjalnej, mający na celu pogłębienie wiedzy i doskonalenie umiejętności pracy z wybranymi grupami osób korzystających z pomocy społecznej.

O stopnie specjalizacji z zakresu pracy socjalnej mogli ubiegać się pracownicy czynni zawodowo, zaś o specjalizację z organizacji pomocy społecznej – również osoby przygotowujące się do kierowania jednostkami organizacyjnymi pomocy społecznej.

Szkolenie w zakresie specjalizacji w zawodzie pracownika socjalnego mogły realizować jednostki prowadzące kształcenie i doskonalenie zawodowe po uzyskaniu zgody ministra właściwego do spraw zabezpieczenia społecznego⁴⁵. W praktyce podmiotami szkolącymi były przede wszystkim policealne szkoły służb społecznych oraz Centrum Rozwoju Służb Społecznych MPiPS.

Centrum, później Instytut Rozwoju Służb Społecznych MPiPS, został powołany na podstawie Zarządzenia Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 1 lipca 1998 r. w sprawie utworzenia Instytutu Rozwoju Służb Społecznych („Dziennik Urzędowy Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej” 1998, nr 1). Instytut ten był wówczas jedyną w Polsce placówką naukowo-badawczą, która specjalizowała się w szeroko pojętej dziedzinie pomocy społecznej, a do jej

⁴² K. W ó d z, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 1998, s. 40.

⁴³ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 5 marca 1997 r. w sprawie stopni specjalizacji w zawodzie „pracownik socjalny”, Dz. U. 1997, nr 24, poz. 125.

⁴⁴ Tamże, poz. 126.

⁴⁵ Tamże.

zadań należało między innymi szkolenie i doskonalenie zawodowe służb społecznych.

Jak wynika z danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, według stanu na dzień 15 marca 2011 roku do prowadzenia specjalizacji I stopnia w zawodzie pracownik socjalny uprawnione były 33 podmioty, a specjalizacji II stopnia – 15⁴⁶.

Kolejne zmiany w zakresie kształcenia pracowników socjalnych nastąpiły na przełomie lat 2004/2005. MPiPS, tworząc Szkoły Pracowników Służb Społecznych, planowało przekształcić je w przyszłości w Wyższe Szkoły Zawodowe. Po kilku latach kształcenia w Policealnych Szkołach Pracowników Służb Społecznych okazało się, że nie mogą one i nie potrafią rozwijać się w zamierzonym kierunku⁴⁷. Dlatego też, mając na względzie umożliwienie pogłębiania wiedzy i umiejętności przyszłych pracowników socjalnych, zdecydowano o utworzeniu 3-letnich Kolegiów Pracowników Służb Społecznych. Szczegółowy opis wymaganej wiedzy i umiejętności absolwenta szkoły określało Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 7.04.2005 roku w sprawie standardów kształcenia w kolegiach pracowników służb społecznych (Dz. U. nr 62, poz. 555 z 2005 roku)⁴⁸.

Organami tworzącymi i prowadzącymi kolegia były samorządy województw (dla kolegiów publicznych) i osoby prawne oraz osoby fizyczne (dla kolegiów niepublicznych). Warunkiem utworzenia i prowadzenia kolegium bądź wprowadzenia systemu kształcenia wieczorowego lub zaocznego było zapewnienie przez szkołę wyższą, zwaną dalej „uczelnią”, opieki naukowo-dydaktycznej. Absolwent kolegium uzyskiwał tytuł dyplomowanego pracownika socjalnego. Ponadto słuchacze kolegiów, które miały zawarte stosowne porozumienie z wyższą uczelnią, mogli przystąpić do egzaminu licencjackiego i uzyskać tytuł licencjata (czyli wykształcenie wyższe zawodowe), a następnie kontynuować naukę na 2-letnich uzupełniających studiach magisterskich.

⁴⁶ Dane MPiPS.

⁴⁷ Z a s a d a - C h o r a b, dz. cyt., s. 85.

⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 24 marca 2005 r. w sprawie kolegiów pracowników służb społecznych (Dz. U. nr 61, poz. 544 z 2005 r.). Zostało ono wydane na podst. Dz. U. 2004, nr 99, poz. 1001, art. 30 Ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, zmieniającej Ustawę z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 1996 r., nr 67, poz. 329, z późn. zm.) poprzez wprowadzenie i następujących zmian: w art. 2 System oświaty obejmuje: po pkt 10 dodano pkt 11) kolegia pracowników służb społecznych.

Według stanu na dzień 30 stycznia 2009 roku funkcjonowało w Polsce 14 Kolegiów Pracowników Służb Społecznych (Wrocław, Toruń, Lublin, Biłgoraj, Zamość, Łódź, Warszawa, Gdańsk, Rzeszów, Bielsko-Biała, Czeladź, Chorzów, Skarżysko-Kamienna, Poznań)⁴⁹.

Rozwój i profesjonalizacja służb społecznych spowodowały duże zainteresowanie kształceniem pracowników socjalnych przez wyższe uczelnie. Specjalność praca socjalna uruchamiano przeważnie na takich kierunkach, jak pedagogika, socjologia, nauki o rodzinie, politologia, psychologia i inne. W celu ujednoczenia standardów kształcenia dla specjalności praca socjalna, realizowanej w szkołach wyższych na wyżej wymienionych kierunkach, minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw szkolnictwa wyższego określili w rozporządzeniu wymagane umiejętności, wykaz przedmiotów, minimalny wymiar zajęć dydaktycznych oraz zakres i wymiar praktyk zawodowych⁵⁰. Obecnie specjalność praca socjalna jest prowadzona przez większość uniwersytetów, wyższych szkół pedagogicznych oraz w wielu uczelniach niepaństwowych. Jak wynika z treści art. 116 Ustawy o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (tekst jednolity – Dz. U. 2009/175/1362), praca socjalna – jako specjalność na kierunkach – będzie funkcjonować tylko do 31 grudnia 2013 roku. Osoby, które ewentualnie ukończyłyby taką specjalność w późniejszym terminie, nie będą miały uprawnień do wykonywania zawodu pracownika socjalnego.

Zmiany przepisów związanych z kształceniem pracowników socjalnych dokonywane są w naszym kraju stopniowo (uważam, że proces ten przebiega zbyt wolno). Wynikają one z konieczności dostosowania kwalifikacji zawodowych służb socjalnych do standardów kształcenia przyjętych w innych krajach europejskich, gdzie kształcenie w ramach odrębnego kierunku na poziomie licencjackim i magisterskim realizowane jest już od dawna.

KSZTAŁCENIE W ZAKRESIE PRACY SOCJALNEJ NA POZIOMIE WYŻSZYM

W Polsce kierunek praca socjalna na poziomie studiów wyższych pierwszego stopnia został wprowadzony dopiero od roku akademickiego

⁴⁹ Dane MPiPS.

⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 stycznia 2008 roku („Dziennik Ustaw” z 19 lutego 2008, nr 27, poz. 158).

2006/2007⁵¹. Standardy kształcenia określone są załączniku 84 do Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 lipca 2007 roku⁵². W ślad za tymi uregulowaniami prawnymi już od roku akademickiego 2006/2007 kilka uczelni wyższych uruchomiło studia na tym kierunku. Obecnie studia na kierunku praca socjalna funkcjonują niemal we wszystkich uniwersytetach, w wielu państwowych szkołach wyższych oraz uczelniach niepublicznych. W Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II kierunek praca socjalna istnieje od roku akademickiego 2010/2011.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Historia kształcenia pracowników socjalnych w Polsce ma swoją długą tradycję. Model kształcenia wypracowany przez Helenę Radlińską i jej współpracowników wysuwał się na czoło ówczesnych rozwiązań europejskich (był nawet nazywany polską szkołą). Niestety, zahamowanie rozwoju kształcenia w zakresie pracy socjalnej, spowodowane okupacją, a następnie systemem politycznym po 1950 roku, skutkuje tym, że pozostaliśmy w tyle w stosunku do innych państw europejskich. W większości tych krajów praca socjalna jest samodzielną dyscypliną naukową, a kształcenie pracowników socjalnych realizowane jest w ramach odrębnego kierunku studiów wyższych nie tylko na poziomie licencjackim, lecz także magisterskim i doktorskim. Podejmowane po 1990 roku próby odbudowywania i doskonalenia systemu kształcenia pracowników socjalnych przynoszą efekty, ale też nie są one pozbawione słabych stron i błędów. Dlatego też głównym celem edukacji w zakresie pracy socjalnej powinno być doskonalenie sposobu kształcenia – teoretycznego i praktycznego, aby spełniał on oczekiwania środowiska lokalnego, przyczyniał się do wzrostu statusu zawodowego pracowników socjalnych i odpowiadał standardom kształcenia przyjętym w krajach Unii Europejskiej.

⁵¹ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 czerwca 2006 roku w sprawie nazw kierunków studiów (Dz. U. nr 121, poz. 838).

⁵² Dziennik Ustaw z 13 września 2007, nr 164, poz. 1166.

BIBLIOGRAFIA

- G ó r a A.: Tradycje opieki i pomocy społecznej w Polsce, „Praca Socjalna” 1988, nr 4.
- H i b e l C.: Kształcenie pracowników socjalnych na poziomie podstawowym w ramach wydziałów pracowników socjalnych przy medycznych studiach zawodowych, [w:] Kształcenie pracowników socjalnych, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991.
- L e ś E.: Kształcenie w ramach Wydziałów Pracowników socjalnych na poziomie dyplomowanego pracownika socjalnego, [w:] Kształcenie pracowników socjalnych, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991.
- L e ś E.: Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce, Warszawa: Prószyński i S-ka 2001.
- O l e s z c z y ń s k a A.: Z historii pomocy społecznej oraz kształcenia pracowników socjalnych, „Opiekun Społeczny” 1978, nr 4.
- P l i s J.: Z dziejów kościelnej działalności charytatywnej w Polsce przedrozbiorowej, [w:] Dzieła miłosierdzia chrześcijańskiego w Polsce i archidiecezji lubelskiej, Lublin: Norbertinum 1997.
- R a d l i ń s k a H. (za: I. Lepalczyk, Źródła do pedagogiki opiekuńczej, t. I, Warszawa 1988.
- R o s n e r J.: Pracownicy socjalni w systemie polityki społecznej, [w:] Kształcenie pracowników socjalnych, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991.
- S t a r ę g a - P i a s e k J.: Założenia programowe i treści kształcenia na specjalizacji z organizacji pomocy społecznej Studium Medycyny Społecznej Centrum Kształcenia Podyplomowego, [w:] Kształcenie pracowników socjalnych, red. E. Leś, J. Rosner, Warszawa 1991.
- W ó d z K.: Praca socjalna w środowisku zamieszkania, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 1998.
- W y r o b k o w a - P a w ł o w s k a W.: Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej, „Praca Socjalna” 1986, nr 2.
- Z a s a d a - C h o r a b A.: Kształtowanie się zawodu pracownika socjalnego w Polsce, Częstochowa: AV Wyd. Centrum 2004.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o przekazaniu Ministrowi Pracy i Polityki Socjalnej z zakresu działania Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej zadań dotyczących pomocy społecznej, Dz. U. z 1990, nr 29, poz. 172.
- Ustawa z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, Dz. U. 1990, nr 87, poz. 506.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 5 marca 1997 r. w sprawie stopni specjalizacji w zawodzie „pracownik socjalny”, Dz. U. 1997, nr 24, poz. 125.

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 5 marca 1997 r. w sprawie specjalizacji w zakresie organizacji pomocy społecznej, Dz. U. 1997, nr 24, poz. 126.

Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 24 marca 2005 r. w sprawie kolegów pracowników służb społecznych, Dz. U. nr 61, poz. 544 z 2005 r.

Rozporządzenie dotyczące utworzenia Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu z dnia 13 czerwca 1927, L.dz. 1146/27.

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 czerwca 2006 r. w sprawie nazw kierunków studiów, Dz. U. nr 121, poz. 838.

EDUCATION IN THE SPHERE OF SOCIAL WORK IN POLAND – A HISTORICAL SKETCH

S u m m a r y

Social aid started being institutionalized as early as the 12th century. It was then that in Faculties of Theology of European universities the science of alms was introduced. The American Mary Ellen Richmond (1861-1928) is considered to be the initiator of education in the sphere of professional social work. The first attempts to educate social workers in Poland were made as early as the beginning of the 20th century – it was the first school of social work, the so-called Kursy Społeczne (Social Courses), whose co-organizer was Blessed Rev. Jerzy Matulewicz. In the period between the two world wars Prof. Helena Radlińska was an initiator and organizer of a system of educating social workers. The first schools educating social workers were established in 1966. A further development of educating social workers at the university level should be associated with opening Zaoczne Studium Pracowników Służb Socjalnych (Extramural Department of Social Work) at the University of Warsaw in 1977. *Social work* as the first degree university studies was introduced only in the 2006/2007 academic year. At the Catholic University of Lublin such a field of study has existed since the 2010/2011 academic year.

Trnanslated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: kształcenie, praca socjalna, pracownicy socjalni.

Key words: education, social work, social workers.